

Inhoud

	Verantwoording	11
	Inleiding: vredeskinderen	15
1	Margaretha	38
2	Godard Adriaan	57
3	Godard	78
4	De aanval	99
5	Het verdrag	115
6	Vlucht	131
7	Water en sleutels	148
8	Tussen hoop en wanhoop	168
9	'Men zegt...'	187
10	Vechten als de vos	209
11	De keurvorst marcheert	228
12	Eenzaam en opstandig	249
13	De Fransen breken door	266
14	Het tweede oorlogsjaar	281
15	Sprokkelmaand	296
16	Verraden en verlaten	307
17	Rond Zijne Hoogheid	325
18	Nieuwsdienst	342
19	De wervingscommissaris	362
20	Keerpunt	381
21	De ontruiming	400
22	De oorlog gaat door	413
23	Bouwvrouwe	430
	Epiloog	445
	Noten	452
	Illustratieverantwoording	463
	Literatuur	466
	Register	471

DE WINTERVELDTOCHT VAN DE KEURVORST VAN
BRANDENBURG EN DE KEIZER 1672 - 1673

I Margaretha

Als er oorlog komt, hebben we meer aan guldens dan aan leistenen.

Amerongen, 16 oktober 1671

Het was eind september: herfstmaand. Margaretha Turnor, vrouwe van Amerongen, vergezelde haar echtgenoot per koets naar het Duitse stadje Wezel. Na een diplomatieke opdracht die hem een halfjaar in Duitsland had gehouden, was hij een maand thuis geweest. Nu hij opnieuw naar Duitsland vertrok wilde ze hem zo lang mogelijk gezelschap houden. Eigenlijk was het een familie-uitje, want haar zoon Godard, de jonge kolonel van een regiment cavalerie, was ook mee. Maar Godard bevond zich buiten de koets, hij maakte samen met de andere mannen deel uit van het escorte van zijn vader de ambassadeur.

Margaretha zat naast haar echtgenoot, het beboste Westfaalse landschap hotste voorbij. Een koets was weinig meer dan een houten doos op met ijzeren banden beslagen wielen, zodat de zijden kussens nauwelijks verlichting gaven. Ze zaten dicht tegen elkaar aan, het glas trilde in de sponningen. Als de wielen door een kuil gingen, doken ze gelijktijdig naar voren. Misschien vertelde Godard Adriaan haar wel over zijn gezantschap ooit in Spanje, toen een Fries delegatielid zozeer in zijn koets werd gemangeld dat hij buiten westen raakte.¹ Tijdens de urenlange tocht naar Westfalen hadden ze het vooral over het kasteel, waaraan tal van werkzaamheden moesten worden uitgevoerd. Moest de gracht niet worden uitgegraven, of waren de lekkages in de slaapkamer belangrijker?

Hun gesprek werd onderbroken door de koetsier, die vanaf de bok meldde dat de torenspits van Wezel in zicht kwam. Godard Adriaan gaf de trompetter de opdracht om de poortwacht in te lichten. Vanaf dit moment was Margaretha haar man kwijt. Godard Adriaan inspec-

terde zijn kleding, schikte zijn kanten kraag; naast haar zat een man die oploste in de rol van ambassadeur van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Toen hun koets de poort naderde dreunde het welkomssalvo van de stadswal.

Zoals gebruikelijk was het onbekend voor hoelang Margaretha afscheid van haar man moest nemen. Zijn opdrachten in het buitenland hadden de neiging uit te lopen in vervolgoopdrachten. Deze keer was de bestemming Keulen. Dat maakte de kans op verlenging nog eens extra groot. De toestand in het bisdom Keulen was explosief als een vaatje buskruit. De Nederlandse Republiek wilde de vrede bewaren, maar het rommelde al zo lang aan de oostgrens dat het onwaarschijnlijk was dat haar man het kerstfeest thuis zou vieren. Margaretha hoopte tegen beter weten in.

Het bezoek aan Wezel was ingelast, en had vooral een militair doel. Wezel was onderdeel van de buitenste linie van de Nederlandse Republiek, een zestal vestingen langs de Rijn in het hertogdom Kleef. Hoewel Kleef onder het gezag van de keurvorst van Brandenburg viel, mocht de Republiek al sinds jaar en dag garnizoenen leggen in deze zes forten. Godard Adriaan kwam Wezel 'visiteren' om de Staten-Generaal te rapporteren over de sterkte van de fortificaties, de bewapening, de voorraden en de manschappen. Margaretha kon de teneur van dat rapport al raden toen hun koets langs de vervallen bastions reed en ze een kurkdroge gracht onder de ophaalbrug zag liggen.

Diezelfde avond was Margaretha aanwezig bij de officiële ontvangst in het stadhuis, een bescheiden banket, gegeven door de burgemeesters en de commandant van het garnizoen. De wijn fonkelde in de glazen, de kroonluchters beschenen welwillend een keur aan wildbraad. Heildronken gingen rond, haar zoon dronk kranig mee. Godard Adriaan was een goede bekende van deze heren, zodat het stadium van plichtplegingen spoedig overging in openhartige conversatie. Erg veel moeite deden de heren van Wezel niet om de deplorabele staat van hun vestingwerken en garnizoen te verbloemen. Het kwam erop neer dat een vijand de vesting maar hoefde op te rapen.

De ene tafelenoot voorspelde oorlog, een andere wilde niet verdergaan dan een bewapeningswedloop. Een vreedzame wending leek hoe dan ook moeilijk denkbaar. Iedereen wist dat de Franse koning

troepen aan het werven was en dat hij enkele compagnieën had gestationeerd in het bisdom Keulen. De bisschop van Munster was ook al troepen aan het werven, zonder dat enige duidelijkheid bestond over het doel. De keurvorst van Brandenburg had zich in ieder geval onveilig gevoeld en was eveneens begonnen met het werven van soldaten. Godard Adriaan beweerde met stelligheid dat de Republiek zou worden aangevallen, maar vond niet veel weerklank. Margaretha zal zich niet in het gesprek hebben gemengd, politiek was een mannenzaak. Ze luisterde hoe de heren hun verbeelding de vrije loop lieten en de speculaties weldra als veldleuweriken tussen de kroonluchters fladderden.

De volgende dag gingen hun wegen uiteen; Margaretha reisde terug naar Amerongen, Godard Adriaan zou na een inspectie van het magazijn en de fortificaties zijn reis naar Keulen vervolgen. Hun zoon escorteerde haar met een aantal man op de terugweg.

Het begon guur weer te worden. Windstoten scheerden over het dak van haar koets en stortten zich met donderend geraas op de kale bomen. Hoewel de koetsier zijn best deed om de met water gevulde kuilen in de weg te vermijden, schudde de koets van links naar rechts. Gisteren hadden zij en Godard Adriaan nog tegen elkaar geroepen om zich door het gebonk en geknars verstaanbaar te maken, nu was de zitplaats naast haar leeg en was ze alleen met haar gedachten. Margaretha was achtenvijftig jaar, oud en wijs genoeg om zich tijdens de lange terugweg te realiseren dat dit de kern was van haar bestaan: ze was getrouwd met een afwezige. Haar man was diplomaat, vertegenwoordiger van de Nederlandse staat. Godard Adriaan was voor de helft getrouwd met haar en voor de andere helft met het vaderland. Dat hield in dat ook zij was getrouwd met de staat. Dankzij Godard Adriaan was ze een halve specialist geworden in de buitenlandse politiek. Op haar thuisreis kon ze het voorlopig weer allemaal achterlaten. Ze verruilde de wereld van de geopolitiek voor de weilanden en boomgaarden van thuis. Tussen haar koets en haar wereld lag nog honderd kilometer modder.²

Margaretha zou bijna een week doen over de thuisreis. De storm die tijdens haar vertrek was opgestoken, hield dagenlang aan. Toen ze

bij Doesburg de IJssel wilde oversteken, bleek dat de schipbrug was losgeslagen. Een streng van boten lag in de lengte van de rivier, stampend op het donkergrijze water. Ze keerde terug naar het vestingstadje Rees, waar familieleden haar en Godard gastvrij onthaalden. Pas twee dagen later, toen de brug was gerepareerd, kon ze de rivier oversteken. Ze vroeg zich af hoe de korenschoven en tabaksschuren in Amerongen zich hadden gehouden. ‘Ik vrees dat wij nog wel meer van dit noodweer zullen gaan horen,’ schreef ze naar Keulen.³

Daar, pal op de Gelderse kant van de IJssel, begon Margaretha’s wereld. Recht tegenover Doesburg stond Huis Middachten, het kasteel waar haar zoon Godard woonde met zijn vrouw en hun drie kindertjes. Hoewel ze bezorgd was over de stormschade in Amerongen wilde ze zich een bezoek aan het gezin niet ontzeggen. Ze genoot van de kinderen, vooral van de kleine Frits, ‘Fritsje’ of ‘jonker Frits’ in haar brieven. De twee meisjes waren brave wezentjes over wie oma even tevreden als zwijgzaam was. Met Fritsje was het anders. Wanneer de drie kinderen een brief aan ‘grote pappa’ schreven, koos Margaretha het epistel van Fritsje om te prijzen. Wanneer ze Godard Adriaan over de gezondheid van de kinderen rapporteerde, was het alsof Fritsje iedereen eruit groeide. Fritsje wende al een beetje aan zijn favorietenrol. ‘Onze jonker van Amerongen met zijn zusters presenteren hun kleine dienst aan grote pappa,’ aldus een vertederde Margaretha, ‘en Frits drinkt alle dagen op grote pappa’s gezondheid en hoopt dat grote pappa hem snel een presentje zal brengen.’⁴

Fritsje was Margaretha’s oogappel. Toch moest hij iemand boven zich dulden in haar affectie en dat was haar eigen zoon, Godard, de heer van Ginkel. Godard was het enige levensvatbare kind dat zij en Godard Adriaan hadden gekregen. Eén kind was niet erg veel, ook al was het dan een zoon. Hij was alles wat ze had. Hij was de stamhouder, hij was haar toekomst.

Godard had geen grotere medestander dan zijn moeder. Ze wilde hem wel alles geven en gunde hem nog veel meer. Onvermoeibaar wees ze hem op voordelen die hij kon behalen. Zulke voordelen lagen onder handbereik, als hij tenminste haar raad opvolgde en zijn kansen greep. Helaas was Godard, zoals zijn moeder verzuchtte, ‘wat timide’. Zelf was Margaretha niet timide. Ze bezat een terriërachtige

vasthoudendheid als het ging om het veiligstellen van haar belangen. Tot die belangen hoorden ook die van haar dierbaren en helemaal die van haar enige kind. Dat kind moest carrière maken. Het ideaal dat haar voor ogen stond was een wassende kinderschare onder het schijnsel van de rijzende ster van hun jonge vader.

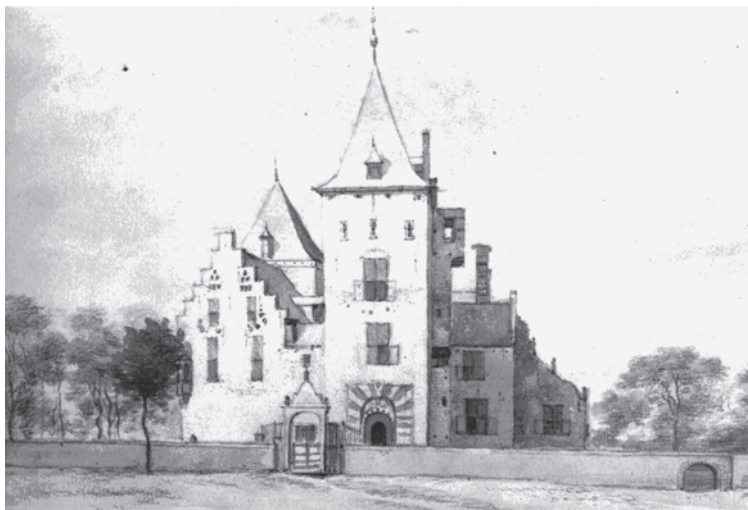
Aan die kinderschare werd gewerkt. Margaretha's enige kind was getrouwd met een buitengewoon vruchtbare vrouw, Ursula Philippota van Raesfelt. Ruim vier jaar was het stel nu getrouwd en de gezinsuitbreiding verliep voorspoedig. Het oudste kleinkind telde inmiddels vier lentes en was naar haar vernoemd, Margaretha. In de familiekring werd het steevast 'Tietje' genoemd. Frederik Christiaan oftewel Fritsje was de middelste, en de jongste, Anna Ursula of 'Antje', was inmiddels twee. Margaretha hoopte vurig op nog een jongetje. Dat kon dan mooi worden vernoemd naar haar echtgenoot Godard Adriaan.

Het gezin van haar zoon gaf Margaretha alles wat een oma zich maar wensen kon. Er was echter één schaduw en die werd geworpen door haar schoondochter. Zeker, Ursula Philippota had met het huwelijk een grote hoeveelheid kapitaal meegebracht en ze voegde een aanzienlijk kasteel toe aan het dynastieke bezit, maar daarmee was alles wel gezegd. Philippota was namelijk katholiek. Voor de streng protestantse Margaretha was dit een moeilijk te vergeven gebrek. Het hinderde haar waarschijnlijk ook dat het haar zoon helemaal niets uitmaakte.

Helaas was daarmee de kous niet af. Philippota was behalve katholiek ook op een eigenaardige manier slonzig. Ze was niet slordig jegens zichzelf; de vrouwe van Middachten wist dat ze een aantrekkelijke verschijning was en ze kleepte zich dienovereenkomstig. Nee, ze was onachtzaam waar het de kinderen betrof. Ze liet ze aan hun lot over. Samen met hen een brief schrijven deed ze niet; ze kon zelf amper de pen vasthouden. Het was een rotzooi op Middachten. Philippota was een dromer; ze had weinig oog voor de trivialeit van het dagelijkse leven en was met haar gedachten vaker bij haar robuuste kolonel dan bij haar eigen kroost. Margaretha begreep het niet en dat onbegrip was geleidelijk de harde kantjes van irritatie gaan vertonen. Hun omgang was formeler dan noodzakelijk was tussen familie. In de

beproeving die komen ging zouden beide vrouwen veel op elkaar zijn aangewezen, maar weinig aan elkaar hebben.

Margaretha was niet iemand die spijkers op laag water zocht. Ook nu op Middachten ontging het haar niet dat Philippota erg veel van haar zoon hield. Dat stemde haar mild. Bovendien profiteerde ze

Huis Amerongen anno 1646

graag van de luiheid van haar schoondochter. Als Margaretha aanbod dat de kinderen wel bij haar konden logeren, maakte Philippota zelden bezwaar. Zo vervolgde Margaretha haar weg naar Amerongen ook nu met een opgewonden Fritsje en Antje in de koets.

De tocht ging over Utrecht naar het dorp en kasteel Amerongen. Onderweg drongen de gevolgen van de storm tot haar door. Langs de weg zag ze afgeknapte bomen, eiken die over een deel van de weg waren gevallen en met hun wortels in de lucht staken. In de velden stonden huizen met ingezakte daken, omgewaaide schuren. Toen ze aankwamen bij het kasteel, kon ze geen schade aan de daken ontdekken. Gelukkig stonden ook alle schoorstenen op hun plaats. De schade in het dorp en de velden zou erger zijn. Maar dat was van later zorg, ze waren moe van de reis. De wind was gaan liggen, er daalde

een geduldige regen neer die het water in de slotgracht de glans gaf van oud lood.

Het kasteel was een samenraapsel van bouwsels, dat werd gedomineerd door twee gedrongen torens met puntdaken en twee trapgevelhuizen. Ze waren gegroepeerd rond een kleine binnenplaats, waardoor het kasteel van veraf wel iets had van een drijvend dorp. Dichterbij viel vooral de grote poorttoren in het midden van het kasteel op. De poortlijst was gemaakt uit twee kleuren natuursteen, waarvan de lichte en donkere banen als stralen uitwaaierden. De ingang werd bekroond door een wapenstein, met daarop het door twee leeuwen geflankeerde wapenschild van Van Reede.

Margaretha had een hond, Citroentje, die de koets al tegemoet was gesprint. Bij de ingang werden Margaretha en de kinderen opgewacht door Sophia Visbach, het hoofd van de huishouding. Margaretha noemde haar 'grote Visbach' om haar te onderscheiden van haar dochtertje dat ook op het kasteel woonde, 'kleine Visbach'. Achter grote Visbach stond het overige personeel eerbiedig opgesteld: Doortje de koksmeid, Treintje de werkmeid, de lakei Jan, Kristoffel de knecht, Roelof en nog enkele anderen.⁵ Allen heetten de barones en de kinderen beleefd welkom. In de salon stond het vuur manshoog in de schouw. Margaretha was eindelijk thuis.

Dit kasteel was de trots van haar en haar man. Het stamde uit de dertiende eeuw. De fundamenten waren gelegd door de gebroeders Hendric en Diederic Borre van Amerongen. Het lag op een strategische plek, ingeklemd tussen de Lek en de Utrechtse heuvelrug bevond het zich op de voornaamste doorgangsroute boven de rivieren. Daardoor hadden de kasteelheren in de loop der eeuwen veel tolgelden op het passerende handelsverkeer kunnen heffen. Mede dankzij de benijdenswaardige positie was het kasteel ook veelvuldig ten prooi gevallen aan belegeraars. De laatste belegering had plaatsgevonden tijdens de Tachtigjarige Oorlog, waarbij veel vernielingen werden aangericht. De toenmalige heer stak zich diep in de schulden om het slot in zijn oude luister te herstellen.

Het kasteel was een relict uit de Middeleeuwen, toen dit type waterburcht nog effectief was tegen vijanden. Maar in de zeventiende eeuw waren de kanonnen zo krachtig geworden dat bakstenen muren geen

enkele bescherming meer boden. Niemand maakte zich daarover zorgen, het nut van het kasteel lag op een ander vlak. Wie toegang wilde hebben tot de ridderschap van Utrecht moest naast een riddermatige afkomst en een stevig financieel vermogen in het bezit zijn van een erkende hofstede. In Utrecht stonden drieënzestig hofsteden, Huis

Huis Amerongen anno 1646

Amerongen was in 1597, als een der allerlaatste, aan die lijst toegevoegd.⁶

Huis Amerongen moest een monument zijn voor het geslacht Van Reede. Het was een in baksteen gestelde verklaring, die iedere toeschouwer inprentte dat achter deze muren een belangwekkend heer woonde. Het kasteel was een dynastiek moment; nooit was het af, altijd was het gebouw op weg naar een volgende etappe in zijn gang naar vergroting en verfraaiing. In de bijna dertig jaar dat Margaretha en haar man er woonden was het de bestemming geweest van een onafgebroken stoet van metselaars, timmerlieden, dakdekkers, graafploegen, tuinmannen en arbeiders. Ieder jaar was er wel iets aan het kasteel toegevoegd of aan de directe omgeving.

De eerste grootschalige verbouwing dateerde van kort na 1650,